

ปัญหากฎหมายล้มละลายลูกหนี้มีรายได้ประจำแต่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียน¹

อัญมณี บุญธรรม²

การขยายตัวทางเศรษฐกิจและการเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ของประเทศไทยส่งผลให้ประชาชนสามารถเข้าถึงสินเชื่อจากสถาบันการเงินได้โดยสะดวกมากขึ้น โดยเฉพาะสินเชื่อเพื่อการอุปโภคบริโภคซึ่งมีได้ก่อให้เกิดรายได้และมักมีอัตราดอกเบี้ยสูง บุคคลที่มีรายได้ประจำแต่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียน เช่น ข้าราชการ พนักงานบริษัท หรือแรงงานในระบบจึงตกอยู่ในความเสี่ยงที่จะเข้าสู่วงจรหนี้สินอย่างต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากข้อจำกัดด้านความรู้และวินัยทางการเงิน ประกอบกับเหตุการณ์ที่ไม่อาจคาดหมายได้ เช่น ความเจ็บป่วย อุบัติเหตุ หรือภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ เมื่อเกิดการผิคนัดชำระหนี้ ลูกหนี้กลุ่มดังกล่าวมักถูกบังคับคดีโดยการอายัดรายได้ ส่งผลให้ขาดสภาพคล่องและไม่สามารถดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสม อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ลูกหนี้ไม่อาจหลุดพ้นจากภาวะหนี้สินล้นพ้นตัวและขาดโอกาสในการเริ่มต้นชีวิตใหม่ (Fresh Start) ภายใต้พระราชบัญญัติล้มละลาย พ.ศ. 2483 ลูกหนี้ที่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียนย่อมตกอยู่ในภาวะถูกฟ้องล้มละลายได้โดยง่าย เนื่องจากกฎหมายใช้เกณฑ์พิจารณาหนี้สินล้นพ้นตัวโดยเปรียบเทียบจำนวนหนี้กับทรัพย์สินที่มีอยู่เป็นหลัก โดยมีได้คำนึงถึงศักยภาพในการชำระหนี้จากรายได้ในอนาคต เมื่อศาลมีคำสั่งพิทักษ์ทรัพย์เด็ดขาด อำนาจในการจัดการทรัพย์สินทั้งหมดของลูกหนี้ตกแก่เจ้าพนักงานพิทักษ์ทรัพย์ ส่งผลให้ลูกหนี้หมดอำนาจในการจัดการทรัพย์สินเป็นระยะเวลาอย่างน้อยสามปี และอาจกระทบต่อคุณสมบัติในการประกอบอาชีพหรือดำรงตำแหน่งในหน่วยงานที่ตนปฏิบัติงานอยู่ สภาพดังกล่าวไม่เพียงกระทบต่อสิทธิและศักดิ์ศรีของลูกหนี้ หากยังส่งผลต่อการขับเคลื่อนภาคแรงงาน การบริโภค และเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศในภาพรวม แสดงให้เห็นว่าปัญหาการล้มละลายมิใช่เพียงปัญหาส่วนบุคคล หากแต่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม แม้วัตถุประสงค์ของกฎหมายล้มละลายจะมุ่งรวบรวมทรัพย์สินของลูกหนี้เพื่อนำมาแบ่งชำระหนี้แก่เจ้าหนี้ทั้งหลายอย่างเท่าเทียมกันภายใต้หลักความเสมอภาค (Pari Passu) แต่การใช้หลักเกณฑ์เดียวกันกับลูกหนี้ทุกประเภท โดยมีได้คำนึงถึงความแตกต่างด้านศักยภาพในการชำระหนี้ ย่อมไม่อาจก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่เจ้าหนี้ ลูกหนี้ และสังคมโดยรวมได้ การขาดกลไกประเมินความสามารถในการชำระหนี้ก่อนพิพากษาให้ล้มละลาย ส่งผลให้ลูกหนี้ที่ยังมีศักยภาพในการชำระหนี้อาจเลือกใช้การล้มละลายเป็นเครื่องมือในการหลีกเลี่ยงภาระหนี้

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระ เรื่อง ปัญหากฎหมายล้มละลายลูกหนี้มีรายได้ประจำแต่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียน โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษาคือ รองศาสตราจารย์พัฒนา เรือนใจดี และคณะกรรมการสอบคือ รองศาสตราจารย์ ดร.ปวีศ เลิศธรรมเทวี และ รองศาสตราจารย์ ดร.ปรีดา โชติมานนท์

²นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง วิทยาเขตบางนา

ขณะที่เจ้าหน้าที่กลับได้รับชำระหนี้น้อยกว่าที่ควรหรือไม่ได้รับเลย อันขัดต่อเจตนารมณ์ของกฎหมายล้มละลายโดยแท้ ในส่วนของการคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพของลูกหนี้ กฎหมายล้มละลายไทยยังมีความไม่ชัดเจน โดยเฉพาะกรณีการอายัดเงินบำนาญหรือสิทธิประโยชน์ทางสังคมของลูกหนี้มีรายได้ประจำแต่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียน แม้กฎหมายจะกำหนดให้เจ้าพนักงานพิทักษ์ทรัพย์ต้องจัดสรรค่าเลี้ยงชีพให้ลูกหนี้ตามสมควรแก่ฐานะานุกรูป แต่เงินบำนาญในฐานะรายได้หลักของผู้สูงอายุซึ่งไม่มีศักยภาพในการหารายได้เพิ่มเติม หากถูกอายัดแม้เพียงบางส่วนอาจไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีและความมั่นคง โดยเฉพาะเมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่คาดฝัน เช่น ปัญหาสุขภาพ ซึ่งการขอปรับค่าเลี้ยงชีพอาจไม่ทันทั่วทั้งที่ อันอาจนำไปสู่ภาวะที่รัฐต้องเข้ามาแก้ไขในภายหลัง นอกจากนี้ กฎหมายล้มละลายไทยยังมีข้อจำกัดในการคุ้มครองสิทธิของผู้ค้าประกัน โดยเฉพาะกรณีที่ผู้ค้าประกันชำระหนี้แทนลูกหนี้ภายหลังพ้นกำหนดเวลายื่นคำขอรับชำระหนี้ หากเจ้าหน้าที่ไม่ยื่นคำขอรับชำระหนี้ ผู้ค้าประกันอาจสูญเสียสิทธิในการไล่เบี้ย แม้ศาลฎีกาจะมีแนวคำวินิจฉัยให้ผู้ค้าประกันเข้ารับช่วงสิทธิแทนเจ้าหน้าที่ได้ก็ตาม ปัญหาดังกล่าวก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมแก่ผู้ค้าประกันและกระทบต่อความเชื่อมั่นในระบบสินเชื่อโดยรวม ในประเด็นการเพิกถอนการโอนทรัพย์สินหรือการกระทำที่ทำให้เจ้าหน้าที่รายหนึ่งได้เปรียบ กฎหมายล้มละลายไทยยังมิได้กำหนดหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนในการแยกแยะการโอนหรือการใช้จ่ายเพื่อการดำรงชีพตามสมควรแก่ฐานะานุกรูปออกจากกรกระทำโดยทุจริต ลูกหนี้ที่มีรายได้ประจำแต่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียนซึ่งต้องใช้จ่ายเงินเป็นประจำเพื่อยังชีพอาจถูกตีความว่ากระทำการให้เจ้าหน้าที่รายหนึ่งได้เปรียบ ทั้งที่เป็นการกระทำโดยสุจริต ขณะเดียวกัน ลูกหนี้ที่ไม่สุจริตอาจอ้างการดำรงชีพเป็นเหตุหลักเลี่ยงการบังคับชำระหนี้ ซึ่งสะท้อนถึงช่องว่างทางกฎหมายที่ยังขาดความชัดเจน ยิ่งไปกว่านั้น กฎหมายล้มละลายไทยยังขาดมาตรการที่มีประสิทธิภาพในการจัดการกับลูกหนี้ที่กระทำโดยทุจริตในรูปแบบการปกปิดรายได้หรือหลีกเลี่ยงการอายัดรายได้ ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่พบได้บ่อยในลูกหนี้ที่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียน แต่กฎหมายกลับมุ่งเน้นการตรวจสอบทรัพย์สินทางทะเบียนเป็นหลัก ต่างจากกฎหมายล้มละลายของสหรัฐอเมริกาและอังกฤษที่มีมาตรการเด็ดขาด เช่น การเพิกถอนสิทธิการปลดหนี้ หรือการออกคำสั่งจำกัดสิทธิของบุคคลล้มละลาย รวมถึงการติดตามและบังคับชำระหนี้จากรายได้อย่างต่อเนื่อง

จากการวิเคราะห์ปัญหากฎหมายล้มละลายลูกหนี้มีรายได้ประจำแต่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียนมีประเด็นปัญหาอันควรค่าแก่การศึกษาหลายประการดังต่อไปนี้

ปัญหาประการแรก ปัญหาการกำหนดหลักเกณฑ์พิพากษาลูกหนี้มีรายได้ประจำแต่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียนให้ล้มละลาย หากพิจารณากฎหมายล้มละลายไทย เทียบกฎหมายล้มละลายอเมริกาและอังกฤษ พบว่ากฎหมายล้มละลายเปิด โอกาสให้ผู้ชำระบัญชีในฐานะผู้ทำการแทนลูกหนี้ที่เป็นนิติบุคคลเริ่มต้นคดี

ล้มละลายเท่านั้น ลูกหนี้สถานะอื่นจะต้องเข้าสู่กระบวนการล้มละลายโดยผ่านการฟ้องของเจ้าหนี้เท่านั้น ส่วนกฎหมายล้มละลายอเมริกาและอังกฤษทั้งเจ้าหนี้และลูกหนี้สามารถเริ่มต้นคดีล้มละลายได้ ส่วนหลักเกณฑ์ในการพิพากษาให้ล้มละลายตามกฎหมายล้มละลายไทยเป็นไปตามข้อสันนิษฐานของการมีหนี้สินล้นพ้นตัวตรงกับเกณฑ์ทดสอบงบดุล (Balance Sheet Test) ไม่มีการทดสอบความสามารถในการชำระหนี้ (Cash Flow Test) ก่อนเข้าสู่กระบวนการล้มละลายแต่ลูกหนี้อาจใช้การทดสอบความสามารถในการชำระหนี้ (Cash Flow Test) เพื่อหักล้างข้อสันนิษฐานของการมีหนี้สินล้นพ้นตัวได้ ต่างจากกฎหมายล้มละลายอเมริกา และอังกฤษที่ใช้เกณฑ์ทั้งสองควบคู่กันไป กฎหมายล้มละลายไทยใช้หลักเกณฑ์เดียวในการบังคับชำระหนี้ในคดีล้มละลาย แต่กฎหมายล้มละลายอเมริกาและอังกฤษกำหนดช่องทางในการบังคับชำระหนี้ที่หลากหลายอันเป็นผลดีต่อทั้งเจ้าหนี้และลูกหนี้ กล่าวคือเจ้าหนี้ได้รับชำระหนี้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ตามศักยภาพของลูกหนี้³

ผู้ศึกษาเห็นว่าควรให้ทั้งเจ้าหนี้และลูกหนี้เป็นฝ่ายเริ่มต้นคดีล้มละลาย เจ็อนไขการเริ่มต้นคดีล้มละลายของเจ้าหนี้นำข้อสันนิษฐานของการมีหนี้สินล้นพ้นตัวและการกำหนดจำนวนหนี้ขั้นต่ำในการฟ้องให้ลูกหนี้ล้มละลายเหมาะสมแล้ว ส่วนกรณีเริ่มต้นคดีล้มละลายโดยลูกหนี้เห็นว่าไม่ควรมีการกำหนดจำนวนหนี้ขั้นต่ำเนื่องจากการยากที่ทำให้ลูกหนี้เข้าสู่กระบวนการล้มละลาย และควรนำการประเมินความสามารถชำระหนี้ก่อนล้มละลาย (Cash Flow Test) มาใช้บังคับโดยนำการประเมินความสามารถในการชำระหนี้ของลูกหนี้ (Means Test) ของอเมริกามาใช้

ปัญหาประการต่อมา ปัญหาการอายัดเงินบำนาญ ของลูกหนี้มีรายได้ประจำและไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียน ตามพระราชบัญญัติล้มละลาย พ.ศ.2483 ซึ่งเป็นกฎหมายล้มละลายไทยที่บังคับใช้ในปัจจุบัน มาตรา 67(1) และมาตรา 121 วางหลักให้เจ้าพนักงานพิทักษ์ทรัพย์พิจารณาค่าเลี้ยงชีพให้ลูกหนี้และครอบครัวตามฐานานุกรม เมื่อศาลได้มีคำสั่งพิทักษ์ทรัพย์ ผู้ศึกษาเห็นว่าจากบทบัญญัติทั้ง 2 มาตราข้างต้นจึงตีความได้ว่า เมื่อลูกหนี้ถูกพิทักษ์ทรัพย์เด็ดขาดหรือพิพากษาให้ล้มละลายเงินส่วนได้ทุกประเภทที่ลูกหนี้ไม่ว่าลูกหนี้จะเป็นข้าราชการหรือประกอบอาชีพอื่น ๆ จะต้องขอให้เจ้าพนักงานพิทักษ์ทรัพย์กำหนดเป็นค่าเลี้ยงชีพ ในขณะที่มาตรา 302 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งที่วางหลัก ภายใต้บังคับบทบัญญัติแห่งกฎหมายอื่น เงินหรือสิทธิเรียกร้องเป็นเงินของลูกหนี้ตามคำพิพากษาต่อไปนี้ ไม่อยู่ในความรับผิดชอบแห่งการบังคับคดี แม้ค่าว่าไม่อยู่ในความรับผิดชอบแห่งการบังคับคดีจะรวมถึงการบังคับคดีแพ่งและการบังคับคดีล้มละลายแต่ก็มีข้อยกเว้นที่ภายใต้บังคับบทบัญญัติแห่งกฎหมายอื่นจึงต้องตามมาตรา 67(1) และมาตรา 121

³สทรน รัตนไพจิตรและคณะ. “โครงการวิจัยเรื่องโครงการยกระดับการบังคับคดีล้มละลายให้เป็นไปตามมาตรฐานสากล” (รายงานฉบับสมบูรณ์เสนอต่อกรมบังคับคดี คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2559)

แห่งพระราชบัญญัติล้มละลาย พ.ศ. 2483 เป็นหลัก จะเห็นว่าแม้จุดมุ่งหมายของประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและพระราชบัญญัติล้มละลาย พ.ศ. 2483 จะแตกต่างกัน แต่มาตรา 302 แห่งประมวลกฎหมายดังกล่าวได้วางหลักกฎหมายชัดเจนเพื่อคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของลูกหนี้⁴ มาตรา 302 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งจึงมีความเป็นสากลมากกว่าพระราชบัญญัติล้มละลาย พ.ศ. 2483 นอกจากนี้แนวคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 741/2543 โดยมองว่าเงินบำนาญที่รัฐบาลได้จ่ายให้แก่คู่สมรสหรือญาติที่ยังมีชีวิตอยู่ของบุคคลเหล่านั้น ไม่อยู่ในความรับผิดชอบแห่งการบังคับคดี ซึ่งเป็นการแสดงเจตนารมณ์จะให้ข้าราชการและลูกจ้างของรัฐบาลทั้งที่ยังรับราชการอยู่ และพ้นจากราชการไปแล้ว ตลอดจนคู่สมรสหรือญาติที่ยังมีชีวิตอยู่ของบุคคลเหล่านี้ที่ตามกฎหมายมีสิทธิได้รับเงินสงเคราะห์หรือบำนาญได้มีเงินเลี้ยงชีพ การที่นำเงินเช่นว่ามาชำระหนี้ตามคำพิพากษาจึงเป็นการขัดต่อเจตนารมณ์ของบทมาตราดังกล่าว เมื่อข้อเท็จจริงปรากฏว่าเงินที่โจทก์นำยึดเป็นเงินเดือนและเงินบำเหน็จของจำเลยซึ่งเจ้าพนักงานพิทักษ์ทรัพย์อายัดไว้ตามพระราชบัญญัติล้มละลาย พ.ศ. 2483 มาตรา 22 และมาตรา 121 โดยที่ไม่ปรากฏว่าได้มีการนำเงินจำนวนดังกล่าวไปปะปนกับเงินจำนวนอื่นของจำเลยจนแยกไม่ออกว่าเงินส่วนไหนเป็นเงินเดือนและเงินบำเหน็จ

การอายัดเงินบำนาญของลูกหนี้ล้มละลายอเมริกันขึ้นอยู่กับประเภทของแผนบำนาญและสถานะของลูกหนี้ โดยทั่วไปสามารถแบ่งได้เป็นลูกหนี้ที่เป็นข้าราชการ (Federal/State Employee) และลูกจ้างเอกชน ข้าราชการสหรัฐฯ ที่ได้รับเงินบำนาญ เงินบำนาญไม่สามารถโอน หรืออายัดได้ ยกเว้นกรณีที่กฎหมายกำหนด ข้อกำหนดเหล่านี้ทำให้ข้าราชการมีความมั่นคงในการเก็บเงินเพื่อการยังชีพหลังเกษียณ โดยแทบไม่เสี่ยงต่อการสูญเสียจากเจ้าหนี้⁵ ส่วนลูกจ้างเอกชนส่วนใหญ่จะอยู่ในแผนบำนาญ (Qualified Plan) ซึ่งอยู่ภายใต้กฎหมายคุ้มครองแผนบำนาญและสวัสดิการลูกจ้าง (Employee Retirement Income Security Act :ERISA) ซึ่งห้ามการอายัดหรือ โอนเงินจากลูกหนี้ การคุ้มครองนี้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ แต่ลูกหนี้ล้มละลายตามล้มละลายแบบชำระบัญชี (Chapter 7) ควรยื่นคำร้องขอให้ศาลรับรองทรัพย์สินเป็นทรัพย์สินยกเว้น (Claim of Exemption) เพื่อให้ศาลรับรองว่าเงินบำนาญจะไม่ถูกนำเข้ากองทรัพย์สินของลูกหนี้ ในขณะที่บัญชีออมเพื่อการเกษียณส่วนบุคคล (Individual Retirement Account :IRA) ซึ่งเป็นบัญชีเกษียณที่ลูกหนี้เปิดเองจะถูก

⁴ ปฎิญาสาเกตว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ค.ศ.1948

⁵ มาตรา 8346(a), 5 U.S.C. – ระบบบำนาญข้าราชการ (Civil Service Retirement System)

⁶ มาตรา 8470, 5 U.S.C. – ระบบบำนาญพนักงานรัฐบาลกลาง (FERS)

คุ้มครองบางส่วนซึ่งหมายความว่า หากเกินเพดานสูงสุดที่กฎหมายกลางกำหนด (Federal Cap) อาจถูกเจ้าหน้าที่อายัด⁷

ตามกฎหมายล้มละลายอังกฤษปัจจุบัน สิทธิของลูกหนี้ในบ้านาญที่ได้รับอนุมัติ ยังไม่ตั้งจ่าย (Approved Pension) จะไม่ถือเป็นส่วนหนึ่งของทรัพย์สินของลูกหนี้ ดังนั้น ศาลไม่สามารถอายัดบ้านาญประเภทนี้เพื่อนำไปชำระหนี้ทั้งหมดหรือบางส่วนได้ ยกเว้นกรณีที่ลูกหนี้เคยจ่ายเงินสมทบเกินกว่าที่เหมาะสม (Excessive Contributions)⁸

ผู้ศึกษาเห็นว่าเพื่อให้บุคคลเสมอกันในกฎหมาย มีสิทธิและเสรีภาพและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกันและเพื่อเป็นหลักประกันขั้นพื้นฐานในการใช้ชีวิตบั้นปลายของลูกหนี้ล้มละลายอย่างมีคุณภาพ ทั้งเงินบ้านาญของลูกหนี้ที่เป็นข้าราชการและเงินบ้านาญชราภาพของลูกหนี้ล้มละลายในระบบประกันสังคมก็ควรได้รับความคุ้มครองไม่อยู่ในข่ายการบังคับคดีล้มละลายเช่นกัน

ปัญหาประการถัดมา ปัญหาการขอรับชำระชำระหนี้ของผู้ค้าประกันลูกหนี้มีรายได้ประจำและไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียน ตามพระราชบัญญัติล้มละลาย พ.ศ.2483 ซึ่งเป็นกฎหมายล้มละลายไทย มาตรา 101 เป็นบัญญัติที่วางหลักให้ลูกหนี้ร่วมหรือผู้ค้าประกันของ ลูกหนี้ที่ถูกพิทักษ์ทรัพย์เด็ดขาดมีสิทธิขอรับชำระหนี้สำหรับจำนวนหนี้ที่ตนอาจใช้สิทธิไต่เบียดในอนาคตข้างหน้าได้เว้นแต่เจ้าหนี้จะยื่นคำขอรับชำระหนี้เต็มจำนวน ผู้ค้าประกันจะการใช้สิทธิไต่เบียดของลูกหนี้ร่วมหรือการไต่เบียดของผู้ค้าประกันต่อลูกหนี้ชั้นต้นกฎหมายวางหลักให้ใช้สิทธิไต่เบียดได้เมื่อลูกหนี้ร่วมหรือผู้ค้าประกันได้ชำระหนี้แก่เจ้าหนี้แล้วจึงจะรับช่วงสิทธิไต่เบียดเอากับลูกหนี้ร่วมคนอื่นหรือลูกหนี้ชั้นต้นได้ตามหลักกฎหมายมาตรา 229 (3) แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

การขอรับชำระหนี้ของผู้ค้าประกันตามกฎหมายล้มละลายอเมริกา สิทธิของผู้ค้าประกันที่เข้ามาชำระหนี้แทนลูกหนี้ล้มละลายในระบบกฎหมายล้มละลายสหรัฐอเมริกาในฐานะเป็นสิทธิเรียกร้องประเภทรับช่วงสิทธิ (Subordinated Claim) ซึ่งได้รับการรับรองโดยตรงตามมาตรา 509 แห่งกฎหมายล้มละลายอเมริกา ซึ่งบัญญัติให้บุคคลที่ชำระหนี้แทนลูกหนี้สามารถยื่นคำขอรับชำระหนี้ต่อกองทรัพย์สินของลูกหนี้ได้ภายในขอบเขตที่ตนได้ชำระไปจริง อย่างไรก็ตาม ระบบของสหรัฐอเมริกาวางกลไกป้องกันการเรียกร้องซ้ำซ้อน (Double Proof) ระหว่างเจ้าหนี้และผู้ค้าประกัน โดยให้สิทธิของผู้ค้าประกันมีลักษณะรองต่อสิทธิของเจ้าหนี้

⁷ Altieri, M. P., & Maegle, R. A. สิทธิของเจ้าหนี้: แผนบ้านาญที่ได้รับการรับรองทางภาษีและบัญชีเพื่อการเกษียณส่วนบุคคล (IRAs). วารสาร CPA. สืบค้นจาก <https://www.nysscpa.org>

⁸ Lorraine Conway , การล้มละลายและการจัดการเงินบ้านาญ

เดิมตามซึ่งห้ามไม่ให้ผู้ค้าประกันรับส่วนแบ่งจากกองทรัพย์สินของลูกหนี้จนกว่าจะได้ชำระหนี้แทนลูกหนี้เต็มจำนวนก่อน⁹

ส่วนการขอรับชำระหนี้ของผู้ค้าประกันลูกหนี้ตามล้มละลายอังกฤษซึ่งกำหนดกรอบสิทธิของผู้ค้าประกันแตกต่างกันตามสถานการณ์การชำระหนี้ของตนเองผู้ค้าประกันที่ยังไม่ได้ชำระหนี้สามารถยื่นคำขอรับชำระหนี้ต่อทรัสต์เพื่อแสดงสิทธิเรียกร้องได้โดยจะถือว่าเป็นคำขอชำระหนี้แบบมีเงื่อนไข (Contingent Claim) ที่ทรัสต์สามารถประเมินมูลค่าหนี้เพื่อรวมในการแบ่งทรัพย์สินของลูกหนี้ล้มละลายได้ สิทธิของผู้ค้าประกันยังไม่คงตัวจนกว่าจะชำระหนี้หรือรับผิดชอบแทนลูกหนี้¹⁰

ผู้ศึกษาจึงเสนอว่า เพื่อคุ้มครองสิทธิของผู้ค้าประกันอันเป็นตัวแปรสำคัญในการพิจารณาให้สินเชื่อกับลูกหนี้มีรายได้ประจำแต่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียนของลูกหนี้ และลูกหนี้ประเภทอื่น ๆ ควรแก้ไขมาตรา 101 โดยกำหนดให้แม่เจ้าหนี้ยื่นคำขอรับชำระหนี้เต็มจำนวน ผู้ค้าประกันก็สามารถยื่นคำขอรับชำระหนี้แบบมีเงื่อนไข (Contingent Claim) ได้แต่มีสิทธิในฐานะเจ้าหนี้อันดับรองกล่าวคือ ผู้ค้าประกันจะรับช่วงสิทธิแทนเจ้าหนี้เดิมก็ต่อเมื่อชำระหนี้แทนลูกหนี้เต็มจำนวน ส่วนการรับชำระหนี้ ผู้ค้าประกันจะมีสิทธิได้รับชำระหนี้ในส่วนที่ชำระหนี้แทนลูกหนี้จริงเท่านั้น ไม่ว่าทั้งหมดหรือบางส่วน

ปัญหาประการถัดมาปัญหาการเพิกถอนการโอนทรัพย์สินหรือการกระทำให้เจ้าหนี้รายหนึ่งได้เปรียบในคดีล้มละลายกรณีกระทำเพื่อการดำรงชีพ มาตรา 115 และมาตรา 116 มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เจ้าหนี้ทั้งหลายได้รับชำระหนี้อย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม มุ่งคุ้มครองบรรดาเจ้าหนี้ด้วยกันซึ่งลูกหนี้เป็นหนี้อยู่ก่อนมิให้ได้เปรียบเสียเปรียบซึ่งกันแก่กัน และให้อำนาจเจ้าพนักงานพิทักษ์ทรัพย์ เพิกถอนการโอนหรือการกระทำใด ๆ ซึ่งเป็นการให้เปรียบเช่นนั้นได้ นอกจากนี้บทบัญญัติดังกล่าวมิได้มีวัตถุประสงค์คุ้มครองผู้สุจริตและเสียค่าตอบแทน และยังให้อำนาจศาลเพิกถอนการกระทำใด ๆ ซึ่งลูกหนี้ได้กระทำหรือยินยอมให้กระทำโดยมุ่งหมายให้เจ้าหนี้รายใดรายหนึ่งได้เปรียบเจ้าหนี้รายอื่นด้วย ประกอบกับมี แนวคำพิพากษาฎีกาที่ 870/2509 วางหลักไว้ว่า ในกรณีลูกหนี้ถูกพิทักษ์ทรัพย์เด็ดขาด การที่ลูกหนี้เลือกชำระหนี้แก่เจ้าหนี้คนหนึ่งคนใด แม้เป็นเจ้าหนี้ตามคำพิพากษา และมีคำบังคับให้ชำระหนี้แล้วก็ตามทำให้ลูกหนี้ไม่มีทรัพย์สินพอจะชำระหนี้รายอื่น อันทำให้เจ้าหนี้ที่ได้รับชำระหนี้ได้เปรียบเจ้าหนี้รายอื่นแล้วก็อยู่ในบังคับแห่ง

⁹มาตรา 509 แห่งประมวลกฎหมายล้มละลายสหรัฐอเมริกา. “บัญญัติรับรองสิทธิในการรับช่วงสิทธิ (subrogation) ของบุคคลที่ชำระหนี้แทนเจ้าหนี้ของลูกหนี้”

¹⁰กฎข้อ 14.24, กฎล้มละลายอังกฤษ 2016 – “บัญชีหนี้ระหว่างบริษัทกับเจ้าหนี้ (Mutual Dealings) และการหักลบล้าง (Set-Off)”

พระราชบัญญัติล้มละลาย พ.ศ. 2483 มาตรา 115¹¹ เมื่อพิจารณากฎหมายล้มละลายอเมริกา การเพิกถอนการให้เปรียบเจ้าหนี้ (Preference) ตามมาตรา 547 ของกฎหมายล้มละลายอเมริกามีเงื่อนไขในการพิจารณาโอนที่ทำให้เจ้าหนี้มีสิทธิดีขึ้นกว่าเดิม กรณีการชำระหนี้ตามปกติการค้าซึ่งได้วางหลักไว้ว่า การโอนที่เป็นการชำระหนี้ในมูลหนี้ที่เกิดขึ้นแล้วเป็นไปตามข้อตกลงอันเป็นปกติการค้าหรือเป็นไปตามการจัดการทางการเงินของลูกหนี้และผู้รับโอนอีกทั้งการโอนดังกล่าวยังต้อง เป็นการโอนที่เกิดขึ้นตามปกติการค้าของลูกหนี้ หรือการจัดการทางการเงินของลูกหนี้ และผู้รับโอน หรือเป็นการโอนที่ทำตามข้อตกลงตามปกติการค้า กรณีนี้ในการสนับสนุนสถาบันครอบครัว โดยบัญญัติให้หนี้ที่เกิดขึ้นเพื่อสนับสนุนสถาบันครอบครัวไม่อาจถูกเพิกถอนได้เพราะเหตุที่หนี้ดังกล่าวเป็นการ โอนเพื่การให้เปรียบเจ้าหนี้ ทั้งนี้เพื่อคุ้มครองเด็กในการที่จะได้รับความช่วยเหลือ ได้รับอุปการะเลี้ยงดู และได้รับการดูแล การชำระหนี้ดังกล่าวจะต้องเป็นไปโดยสุจริต (Bona Fide) และหนี้นั้น ผู้เป็นเจ้าหนี้จะต้องเป็นคู่สมรส คู่สมรสคนก่อน หรือบุตรของลูกหนี้ กรณีการโอนที่มีมูลค่าเล็กน้อย โดยจะต้องมีจำนวนเล็ก ๆ น้อย ๆ โดยปกติแล้วมาตราดังกล่าวได้กำหนดข้อยกเว้น ไม่ให้ทรัสต์เพิกถอนการโอนซึ่งเป็นการให้เปรียบเจ้าหนี้อยู่ 2 กรณี ได้แก่ กรณีหนี้ที่มีความเกี่ยวข้องกับหนี้บริ โภคของลูกหนี้ที่เป็นบุคคลธรรมดา แต่จำนวนหนี้บริ โภคดังกล่าวต้องรวมแล้วไม่เกิน 600 ดอลลาร์สหรัฐ หรือกรณีที่ลูกหนี้ยื่นขอล้มละลายด้วยตนเอง หนี้บริ โภคต้องไม่เกิน 5,000 ดอลลาร์สหรัฐ เมื่อพิจารณากฎหมายล้มละลายอังกฤษซึ่งไม่ปรากฏว่า ลูกหนี้ต้องแสดงเจตนาอย่างชัดเจนว่าจะให้เปรียบเจ้าหนี้ กฎหมายล้มละลายอังกฤษให้อำนาจทรัสต์ที่จะยื่น คำร้องต่อศาลแสดงให้เห็นว่า ลูกหนี้ไม่ว่าจะเป็นบริษัทหรือบุคคลธรรมดาได้ให้ประโยชน์โดยไม่ชอบแก่เจ้าหนี้โดยประสงค์จะให้เจ้าหนี้คนดังกล่าวได้รับประโยชน์มากขึ้นเมื่อลูกหนี้ล้มละลายโดยมาตรา 239 วางหลักให้บริษัทที่ให้เปรียบแก่บุคคลซึ่งเป็นเจ้าหนี้ ผู้ค้าประกัน ผู้รับรองหนี้หรือความรับผิดชอบของบริษัท และบริษัทได้กระทำการใด ๆ หรือได้รับความเสียหายใด ๆ จากการที่ตนได้ให้เปรียบ อย่างไรก็ตามศาลอาจไม่ต้องออกคำสั่งกรณีการให้เปรียบเจ้าหนี้บุคคลใด ๆ ก็ได้ เว้นแต่บริษัทลูกหนี้ มีเจตนาจะทำให้สิทธิประโยชน์ของบุคคลดังกล่าว¹²

ผู้ศึกษาเห็นว่าเมื่อพิจารณาหลักเกณฑ์การเพิกถอนการโอนหรือการกระทำที่เป็นการให้เปรียบเจ้าหนี้ รายใดของกฎหมายล้มละลายไทยเทียบกับกฎหมายล้มละลายอเมริกาและกฎหมายล้มละลายอังกฤษ กฎหมายล้มละลายไม่ได้วางหลักข้อยกเว้นกรณีที่ไม่เป็นการให้เปรียบเจ้าหนี้รายใดตามมาตรา 115 ไว้อย่างชัดเจนเพียงแต่วาง แนวคำพิพากษาไว้เท่านั้นซึ่งสอดคล้องกับข้อยกเว้นตามมาตรา 547 แห่งกฎหมายล้มละลายอเมริกากรณีการโอนที่มีมูลค่าเล็กน้อย และการชำระหนี้ตามการค้าปกติ ผู้ศึกษายังไม่พบแนวคำ

¹¹ สหชน รัตนไพจิตรและคณะ, เรื่องเดิม

¹² สหชน รัตนไพจิตรและคณะ, เรื่องเดิม

พิพากษากรณีนี้เกี่ยวกับสถาบันครอบครัว และเมื่อพิจารณาประกอบกับกฎหมายล้มละลายอังกฤษพบว่า หลักเกณฑ์ในการพิจารณาเพิกถอนการโอนหรือการกระทำที่ทำให้เจ้าหนี้รายใดได้เปรียบมีหลักเกณฑ์การพิจารณาที่คล้ายกัน แต่เพื่อคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของลูกหนี้และครอบครัว

ผู้ศึกษาจึงเสนอให้นำประเด็นเรื่องการชำระทางการค้าที่มีการวางหลักในเรื่องมูลหนี้ที่อาจยื่นคำขอรับชำระหนี้ได้ตามมาตรา 94 (2) มาใช้เทียบเคียงในเรื่องการโอนหรือการกระทำเพื่อการดำรงชีพด้วย กล่าวคือ ลูกหนี้บางคนต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายในครอบครัว การที่มาตรา 115 ไม่มีการวางบทบัญญัติเพื่อยกเว้นการโอนหรือการกระทำที่ทำให้เจ้าหนี้รายใดได้เปรียบ กรณีการโอนหรือการกระทำเพื่อการดำรงชีพ อาจส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนในครอบครัวลูกหนี้ เช่น ลูกหนี้โอนค่าเช่าบ้าน ค่าซ่อมแซมบ้านหรืออาคารสำนักงานดังที่ปรากฏตามแนวคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 659/2536 จึงควรกำหนดข้อยกเว้นเรื่องการกระทำเพื่อการดำรงชีพ

ปัญหาประการสุดท้าย ปัญหาการลงโทษกรณีลูกหนี้มีรายได้ประจำและไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียน ทูจริต มีการกำหนดบทลงโทษเรื่องระยะเวลาปลดจากล้มละลาย โดยให้มีการหยุดนับระยะเวลาปลดจากล้มละลายซึ่งตามหลักกฎหมายที่วางไว้ในมาตรา 81/1 ผู้ศึกษาเห็นว่าบทบัญญัติบางประการไม่ครอบคลุมถึงการกระทำของลูกหนี้ที่ทูจริตบางประการ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกฎหมายล้มละลายอเมริกามีการวางหลักข้อยกเว้นของการปลดจากล้มละลายไว้ในมาตรา 727 โดยวางหลักในเรื่องการรับสินเชื่อไว้เหมือนกัน โดยเป็นการวางหลักแบบรวม ๆ โดยศาลจะมีคำสั่งปลดจากล้มละลายเว้นแต่ ลูกหนี้โดยรู้เท่าถึงการและโดยทูจริตในหรือที่เกี่ยวข้องกับคดีได้ให้ เสนอ ได้รับความ หรือพยายามที่จะได้รับเงิน ทรัพย์สิน หรือประโยชน์ หรือคำมั่นว่าจะให้เงิน ทรัพย์สิน หรือประโยชน์ เพื่อทำการหรือไม่ทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง กฎหมายล้มละลายอเมริกายังวางบทลงโทษลูกหนี้ที่กระทำทูจริตมีลักษณะเข้มงวดเป็นพิเศษ ในลักษณะไม่ปลดจากล้มละลาย (Denial of Discharge) และ เพิกถอนการปลดจากล้มละลาย (Revocation of Discharge) ซึ่งเป็นกลไกหลัก โดยศาลสามารถปฏิเสธการปลดจากล้มละลายได้ หากลูกหนี้ปกปิดรายได้ ทำบัญชีเท็จ ไม่เปิดเผยแหล่งเงิน ได้รับความเดือนหรือค่าตอบแทนแล้วไม่รายงานต่อทรัสต์ ซึ่งถือเป็นเหตุปฏิเสธการปลดจากล้มละลายโดยตรง¹³ และเมื่อพิจารณากฎหมายล้มละลายอังกฤษพบว่ามีการวางระบบควบคุมและลงโทษลูกหนี้ล้มละลายที่มีรายได้ประจำแต่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียนอย่างเข้มงวด โดยอาศัยกลไกสำคัญคือ คำสั่งให้นำรายได้ลูกหนี้มาชำระหนี้ (Income Payments Order :IPO) ซึ่งวางหลักไว้ในมาตรา 310 ของกฎหมายล้มละลายอังกฤษให้ศาลมีอำนาจออกคำสั่งนำรายได้ลูกหนี้มาชำระหนี้เพื่อให้ลูกหนี้จ่ายรายได้อีกส่วนหนึ่งตามที่ระบุในคำสั่งแก่ทรัพย์สินของล้มละลาย โดยคำสั่งดังกล่าวสามารถออกได้เฉพาะคำร้องของทรัสต์

¹³กฎหมายล้มละลายอเมริกา(11 U.S.C. § 727 (2024)).

ดี และต้องดำเนินการก่อนลูกหนี้ปลดจากล้มละลาย ศาลจะไม่ออกคำสั่งที่ทำให้รายได้ของลูกหนี้ต่ำกว่า ไม่เหลือเพียงพอสำหรับความจำเป็นพื้นฐานสำหรับตนเองและครอบครัว คำสั่งต้อง ระบุระยะเวลาที่มีผล บังคับ โดยอาจสิ้นสุดหลังลูกหนี้พ้นล้มละลาย แต่ไม่เกินสามปีนับตั้งแต่วันที่ออกคำสั่ง รายได้ของลูกหนี้ ตามคำสั่งนี้รวมทุกรายได้ไม่ว่าจะเป็นรายได้จากธุรกิจ การจ้างงาน หรือตำแหน่งงาน¹⁴ ส่วนข้อตกลงให้ ลูกหนี้นำรายได้มาชำระหนี้(Income Payments Agreement :IPA) ตามกฎหมายล้มละลายอังกฤษ มาตรา 310A วางหลักว่า เป็นกรณีข้อตกลงเป็นลายลักษณ์อักษรระหว่างลูกหนี้กับทรัสต์ ซึ่ง กำหนดว่า ลูกหนี้จะ จ่ายรายได้ส่วนหนึ่งหรือสัดส่วนที่กำหนดให้แก่ทรัสต์เป็นระยะเวลาที่กำหนด หรือบุคคลที่สามจะจ่าย สัดส่วนของเงินรายได้ที่ลูกหนี้จะได้รับให้แก่ ทรัสต์เป็นระยะเวลาที่กำหนด ข้อตกลงดังกล่าวสามารถบังคับ ใช้ได้เหมือนกับข้อกำหนดของ คำสั่งให้นำรายได้ลูกหนี้มาชำระหนี้ (Income Payments Order :IPO) กล่าวคือเป็นส่วนหนึ่งของกองทรัพย์สินของลูกหนี้ ข้อตกลงให้ลูกหนี้นำรายได้มาชำระหนี้ (Income Payments Agreement :IPA) ศาลสามารถปรับหรือยกเลิกคำสั่งหักรายได้ตามคำขอของลูกหนี้, ทรัสต์ จะเห็น ว่าทั้งคำสั่งและข้อตกลงหักรายได้มุ่งแก้ปัญหาลูกหนี้ที่ใช้สถานะ ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียน เพื่อหลบเลี่ยง ภาระชำระหนี้โดยใช้รายได้ประจำเป็นหลัก¹⁵

นอกจากนี้กฎหมายล้มละลายอังกฤษยังกำหนดให้ศาลอาจมีคำสั่งจำกัดสิทธิเกี่ยวกับการล้มละลาย (Bankruptcy Restrictions Order :BRO) และมีข้อผูกพันจำกัดสิทธิเกี่ยวกับการล้มละลาย (Bankruptcy Restrictions Undertaking :BRU) กับบุคคลล้มละลายที่ได้รับการปลดจากล้มละลายแล้วได้ซึ่งทำให้บุคคล นั้นถูกจำกัดสิทธิบางอย่างไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง กล่าวคือ ถ้าทรัสต์พิจารณาแล้วเห็นว่า บุคคลล้มละลายเป็น บุคคลล้มละลายทุจริตหรือมีพฤติกรรมไปในทางทุจริต รวมถึงหากลูกหนี้ตกเป็นบุคคลล้มละลายซ้ำอีกเป็น ครั้งที่ 2 ในระยะเวลา 6 ปีนับจากการตกเป็นบุคคลล้มละลาย ในครั้งแรก และมีพฤติกรรมไปในทางทุจริต ก็ เป็นให้ทำคำร้องและรายงานต่อศาลเพื่อให้ศาลมีคำสั่งจำกัดสิทธิเกี่ยวกับการล้มละลาย (Bankruptcy Restrictions Order :BRO) ได้¹⁶

¹⁴กฎหมายล้มละลายอังกฤษ 1986, s.310 – คำสั่งให้นำรายได้ลูกหนี้มาชำระหนี้ (Income Payments Order :IPO)

¹⁵ กฎหมายล้มละลายอังกฤษ 1986, s.310A – ข้อตกลงให้ลูกหนี้นำรายได้มาชำระหนี้(Income Payments Agreement :IPA)

¹⁶ สหชน รัตนไพจิตรและคณะ, เรื่องเดิม

ผู้ศึกษาจึงขอเสนอว่า กรณีเรื่องการตีความคำว่า รับสินเชื่อให้รวมถึงกรณีเช่าซื้อด้วย ส่วนกรณี ลูกหนี้มีรายได้ประจำแต่ไม่มีทรัพย์สินทางทะเบียนทุจริตไม่ว่าตามบทบัญญัติใดในพระราชบัญญัติ ส้มละลายก็ตามให้นำข้อตกลงในการชำระหนี้ (Income Payments Agreement :IPA) และ คำสั่งให้นำรายได้ ลูกหนี้มาชำระหนี้ (Income Payments Order :IPO) หากลูกหนี้มีพฤติการณ์ทุจริตในครั้งที่สองเป็นต้นไปควรร ให้มีมาตรการปฏิเสธการปลดจากล้มละลายและยกเลิกคำสั่งปลดจากล้มละลาย

เอกสารอ้างอิง

กฎหมายและเอกสารทางกฎหมายไทย

พระราชบัญญัติล้มละลาย พ.ศ. 2483.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560.

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์.

ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง.

ประมวลกฎหมายอาญา.

กฎหมายและเอกสารระหว่างประเทศ

ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ค.ศ. 1948 (Universal Declaration of Human Rights).

กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights: ICCPR).

กฎหมายต่างประเทศ

กฎหมายล้มละลายสหรัฐอเมริกา (United States Bankruptcy Code), มาตรา 502.

กฎหมายล้มละลายสหรัฐอเมริกา (United States Bankruptcy Code), มาตรา 509.

กฎหมายล้มละลายสหรัฐอเมริกา (11 U.S.C. § 727 (2024)).

5 U.S.C. § 8346(a) – ระบบบำนาญข้าราชการ (Civil Service Retirement System).

5 U.S.C. § 8470 – ระบบบำนาญพนักงานรัฐบาลกลาง (Federal Employees Retirement System: FERS).

Insolvency Act 1986 (United Kingdom), section 310.

Insolvency Act 1986 (United Kingdom), section 310A.

Insolvency Act 1986 (United Kingdom), section 382(3).

Insolvency (England and Wales) Rules 2016, rule 14.24.

หนังสือ

ชีพ จุลมนต์ และ กนก จุลมนต์. *คำอธิบายกฎหมายล้มละลาย*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: เนติบัณฑิตยสภา, 2567.

วิทยานิพนธ์และคู่มือวิทยานิพนธ์

มทิรา โลहितานนท์. “การเริ่มต้นกระบวนการล้มละลาย”. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมาย. ธุรกิจ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2559.

มิ่งขวัญ สัจจาอักษรมนตรี. “การยอมรับหรือบอกปิดสัญญาในคดีล้มละลาย”. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายเอกชน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2558.

ปณัสยา บุญบา. “มาตรการคุ้มครองบุคคลภายนอกซึ่งทำนิติกรรมโดยสุจริตและเสียค่าตอบแทนภายหลังศาลมีคำสั่งพิทักษ์ทรัพย์ก่อนมีประกาศในราชกิจจานุเบกษา”. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายเอกชน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2562.

ฉัตรดนัย สมานพันธ์. “หลักและปัญหาว่าด้วยการรับช่วงสิทธิ”. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายเอกชน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2557.

กวินดา เสถียรกานนท์. “มาตรการคุ้มครองสิทธิของผู้ค้าประกัน”. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายเอกชน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2561.

พัชรพงศ์ สอนใจ. “การพัฒนากระบวนการล้มละลายลูกหนี้บุคคลธรรมดา: หลักเกณฑ์สำคัญของการปรับปรุงกระบวนการและการปลดจากล้มละลาย”. คู่มือวิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารกระบวนการยุติธรรม คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2565.

รายงานการวิจัย

สหชน รัตนไพจิตร และคณะ. *โครงการวิจัยเรื่องโครงการยกระดับการบังคับคดีล้มละลายให้เป็นไปตามมาตรฐานสากล*. รายงานฉบับสมบูรณ์เสนอต่อกรมบังคับคดี. คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2559.

บทความวารสาร

โกเมศ ขวัญเมือง และคณะ. “ว่าด้วยหลักนิติธรรม”. *วารสารวิจัยวิชาการ* ปีที่ 6 (มีนาคม–เมษายน 2566).
ภัณฑิลา กิติโยดม. “หลักการเพิกถอนการกระทำใด ๆ เกี่ยวกับทรัพย์สินของลูกหนี้ในคดีล้มละลาย”. *สารวุฒิสภา* (กุมภาพันธ์ 2564).

Altieri, M. P., & Maegele, R. A. “Creditors’ Rights: Qualified Retirement Plans and Individual Retirement Accounts (IRAs).” *CPA Journal*. สืบค้นจาก <https://www.nysscpa.org>